

ДЕСТАЛІНІЗАЦІЯ — процес ліквідації наслідків сталінізму в СРСР. Розпочався після смерті Й. Сталіна: 27 березня 1953 опубл. указ Президії ВР СРСР про амністію ув'язнених на строк до 5-ти р.; 4 квітня 1953 оприлюднено рішення про звільнення осіб, які проходили у «справі лікарів»; 10 квітня 1953 ЦК КПРС скасував ухвалені 9 листопада 1951 і 27 березня 1953 рішення у «справі мінгрел. націоналіст. організації»; у вересні 1953 видано указ Президії ВР СРСР про надання Верхов. суду права переглядати (за протестами ген. прокурора) рішення колегій ОГПУ, «трійок» НКВС та особл. наради при НКВС-МВС СРСР. Тоді ж скасовано військ. трибунали й особл. нараду МВС, відмінено постанову ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 «Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів». 1954 організовані центр. і місц. комісії з перегляду справ осіб, репрес. у «ленінгр. справі». 22 листопада 1955 Верхов. суд СРСР переглянув висновок ген. прокурора по «справі Євр. антифашист. комітету», скасував вирoki й ухвалив рішення про її припинення. На поч. 1955 сформована спец. група військ. прокурорів і слідчих для перегляду справи про «антирад. троцькіст. військ. організацію» (М. Тухачевський та ін.), яку офіційно припинено 31 січня 1957; у грудні 1955 — комісія для вивчення матеріалів про масові репресії чл. і канд. у чл. ЦК ВКП(б), обраних на 17-му з'їзді, та ін. громадян у 1935–40. У тому ж році РМ СРСР прийняла постанову «Про трудовий стаж, працевлаштування та пенсійне обслуговування громадян, необгрунтовано залучених до карної відповідальності і згодом реабілітованих» та низку ін. юрид. актів, які не змінили антидемократ. природи комуніст. режиму, але зменшували найбільш брутальні прояви сталінізму. 26 червня 1956 ЦК КПРС і РМ СРСР ухвалили постанову «Про усунення наслідків брутальних порушень законності стосовно колишніх військовополонених та членів їхніх родин». Загалом від квітня 1954 до квітня 1959 чисельність політв'язнів скоротилась у 40,7 раза, а їхня частка у складі всіх ув'язнених — з 33-х до 1,2 %. За офіц. даними, на 1 квітня 1959 у таборах і колоніях МВС СРСР утримувалися 948 447 ув'язнених, з них 11 027 — за звинуваченнями у контррев. злочинах. 1954–61 військ. колегія Верхов. суду СРСР реабілітувала 737 182 особи. 10 липня 1953 г. «Правда» надрукувала інформ. повідомлення про пленум ЦК КПРС, що відбувся 2–7 липня 1953, на якому ухвалено вивести **Л. Берію** зі складу ЦК КПРС і виключити з партії, а також інформацію Президії ВР СРСР про зняття його з посад 1-го заступник голови РМ СРСР і міністра внутр. справ СРСР. У грудні 1953, на спец. засіданні Верхов. суду СРСР, колиш. кер. органів держ. безпеки **Л. Берію**, **В.**

Меркулова, **В. Деканозова**, **Б. Кобулова**, **С. Гоглідзе**, **П. Мешика** та **Л. Влодзимирського** за звинуваченням у масових репресіях засудж. до розстрілу з конфіскацією майна та позбавленням військ. нагород і звань. 14–19 грудня 1954 відбувся суд над колиш. кер. Міністерства держ. безпеки СРСР. Центр. місце на процесі зайняла «ленінгр. справа», охарактеризована як один із найтяжчих злочинів і велика політ. провокація. Військ. колегія Верхов. суду СРСР засудила до смерт. кари колиш. міністра держ. безпеки **В. Абакумова** та його заступника. Відбулися процеси над особами, безпосередньо винними у фальсифікації слідчих матеріалів та ін. зловживаннях. Таким чином, у 50-і рр. були переглянуті осн. політ. справи повоєн. часу, однак парт.-держ. керівництво на чолі з **М. Хрущовим**, з огляду на те, що можуть відкритися факти їхньої особистої участі в організації репресій, не наважилось розпочати перегляд справ 20–30-х рр., тому правда про сталінізм і злочинну роль особисто **Й. Сталіна** суворо обмежувалась, а політ. конкурентів **М. Хрущова** знищували фізично або усували від актив. політ. діяльності. Після 20-го з'їзду КПРС (лютий 1956), на якому **М. Хрущов** виголосив закриту промову про злочини сталін. доби і «культ особи», та розгрому групи **Г. Маленкова**, **В. Молотова**, **Л. Кагановича**, розпочалась нова хвиля Д. Цю лінію підтримав 22-й з'їзд КПРС (жовтень 1961), на якому, зокрема, прийнято рішення про винесення саркофага з труною **Й. Сталіна** із мавзолею **В. Леніна** на Красній площі у Москві. Переіменовували насел. пункти, які носили його ім'я, демонтували пам'ятники. Однак починаючи від 1962 (особливо після усунення **М. Хрущова** від влади у жовтні 1964) процес Д. загальмувався. Поступово почалося відновлення образу **Й. Сталіна** як далекогляд. і авторитет. кер., який припустився окремих помилок. Лише під час горбачов. «перебудови» здійснено нові спроби осмислення сталінізму й продовжено ліквідацію його наслідків. 28 вересня 1987 створ. комісію політбюро ЦК КПРС для вивчення фактів і документів, пов'язаних з репресіями у 30–40-х і на поч. 50-х рр. Відповід. мін-вам і відомствам доручено відновити роботу з перегляду справ осіб, репрес. у добу сталінізму. Загалом 1988–89 реабіліт. 844 740 осіб. До серпня 1991 в Україні працювала відповідна комісія політбюро ЦК КПУ. 17 квітня 1991 ВР УРСР ухвалила Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», в якому зазначалось, що реабілітація повинна охоплювати період від 1917 до моменту набуття чинності цього закону і поширюватися на осіб, необгрунтовано засудж. судами УРСР або репрес. на території України ін. держ. органами, включно із позбавленням життя або волі, переселенням у примус.

порядку, висланням і засланням за межі УРСР, позбавленню громадянства, примус. поміщенню до лікуваль. закладів, позбавленню чи обмеженню ін. громадян. прав і свобод з політ., соц., клас., нац. й реліг. мотивів. Від 1953 в Україні реабіліт. бл. 600 тис. осіб.

Рекомендована література

1. Суровая драма народа: Ученые и публицисты о природе сталинизма. Москва, 1989;
2. Осмыслить культ Сталина. Москва, 1989;
3. Даниленко В. та ін. Сталінізм на Україні. 20–30-ті роки. К.; Едмонтон, 1991;
4. Аксютин Ю. В., Волобуев О. В. XX съезд КПСС: новации и догмы. Москва, 1991;
5. Опенкин Л. А. Оттепель: как это было (1953–1955). Москва, 1991;
6. Политические процессы 30–50-х годов. Москва, 1991;
7. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. К., 1993;
8. Початок десталінізації в Україні (До 40-річчя закритої доповіді М. Хрущова на XX з'їзді КПРС): Матеріали «круглого столу» в Інституті історії України НАНУ. К., 1997.

Ю. І. Шаповал

Бібліографічний опис:

Десталінізація / Ю. І. Шаповал // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-26323>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).